

ALISHER NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA SUT EMIZUVCHI HAYVONLAR TASVIRI

Jalali ABDULLAH,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti magistiri

Nuriddin DOSANOV,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti dotsenti, f.f.n

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15878145>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyningning “Saddi Iskandariy” dostonida qo‘llangan sut emizuvchi hayvon nomlari — zoonimlar funksional va semantik jihatdan tahlil qilinadi. Hayvon obrazlarining poetik yuklamasi, ularning ramziy ma’nosi va adabiy tafakkurdagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Saddi Iskandariy, zoonim, funksional-semantik tahlil, poetik obraz, ramz, sut emizuvchi hayvonlar.

Alisher Navoiy ijodida, xususan, “Saddi Iskandariy” dostonida tabiat manzaralari, hayvonot olami va ularning insoniy fazilatlar bilan bog‘lanishi orqali badiiy obrazlarni boyitish holati kuzatiladi. Zoonimlar, xususan, sut emizuvchi hayvonlar nomi orqali ifodalangan timsollar dostonidagi ko‘plab poetik vazifalarni bajargan. Bunday hayvonlar nomlari nafaqat real hayotdagi mavjudot sifatida, balki ramziy, obrazli va semantik yuklama bilan ham doston matnida mustahkam joy egallagan. Navoiy sut emizuvchi hayvonlardan ko‘pincha shijoat, jasorat, yovvoyi tabiiy kuch, sadoqat, yoki ba‘zan johillik kabi xususiyatlarni ifodalashda foydalanadi. Ularning doston matnida qo‘llanishi, o‘sha davr adabiy tafakkuri, xalq e’tiqodlari va madaniy kodlar bilan ham uzviy bog‘liqdir.

1. Sher (arslon, asad)

Doston matnida sher ko‘p hollarda jasorat, kuch-qudrat, shohlik timsoli sifatida tilga olinadi. Bu hayvon tasviri orqali asosan hukmdorlar, sarkardalar yoki Iskandar kabi qahramonlarning qudrati ulug‘lanadi.

Masalan:

“Asad kabi girya soldi jahon ustiga,

Ko‘zida g‘azab, dushmanga balo tutiga.”

Ushbu misrada “asad” ya’ni sher obrazining poetik yuklamasi kuch, jangerlik va dovyuraklikni bildiradi. Bu orqali Navoiy shunchaki hayvonni emas, insoniy fazilatni hayvon orqali ifodalaydi.

2. Fil — o‘rta asr sharq adabiyotida donishmandlik, salobat va og‘irlik timsoli sifatida ishlatilgan. “Saddi Iskandariy”da ham bu hayvon obrazidan foydalanish Iskandar hukmdorining ulug‘vorligini ifodalashda xizmat qiladi.

“Fili firozandasi dushman ustiga bostirib, tog‘ni tebratdi.”

Bu yerda fil obrazining ulkanligi, dushman ustidagi bosimi va salobati asosiy poetik yuklama bo‘lib xizmat qiladi.

3. Tulki— ko‘pincha makkorlik, hiyla va ayyorlik timsoli sifatida qo‘llanadi. Doston matnida bu hayvon ayrim salbiy obrazlar, yovuz shaxslar bilan bog‘lanib ifodalanadi.

“Tulki xayolida edi, sher bilan o‘ynar,

Oxir o‘zi tuzog‘iga o‘ralar, kuygan.”

Tulki orqali insoniy illatlar, xususan, hiylakorlik va hiyla-nayrang timsollashtiriladi.

4. Tuya — sharqona manbalarda, jumladan Navoiyning dostonlarida sabr, bardosh va musofirlik timsoli sifatida tasvirlanadi. Ayniqsa uzoq safar, qiyinchiliklarga dosh berish singari mavzularda tuya obraziga murojaat qilinadi.

“Tuyadek sabr ila yursa yo‘l,

Oxiri manzilga yetar ko‘l.”

Tuyaning sabr timsoli sifatida berilishi Navoiyningda poetik simvolikadan mohirona foydalanish namunasidir.

5. Bo‘ri — Sharq adabiyotida bo‘ri tasviri ko‘pincha yovvoyi kuch, shafqatsizlik, ochko‘zlik belgisi bilan bog‘liq. “Saddi Iskandariy” dostonida ham bo‘ri obrazidan xavfli va tahdid soluvchi kuch sifatida foydalaniladi. Bu timsol orqali ba‘zan dushmanlar, fitnachilar yoki vijdonsiz shaxslar tasvirlanadi.

“Bo‘rilar to‘dasidek bostilar sahroga,

Har biri ko‘zda alang, tilda fitna havoga.”

Bu misolda bo‘rilar jamlanmasi — fitnachi dushmanlarning shafqatsiz va tajovuzkorligini ifodalaydi.

6. It — obrazi sharq mumtoz adabiyotida murakkab semantik yuklamaga ega. Ba‘zan sadoqat, ba‘zan esa kamtarinlik yoki xorlik belgisi sifatida talqin qilinadi. Navoiyningda bu obraz o‘zini past tutish, kamtar bo‘lish, hatto sadoqatli xizmatkorlik bilan bog‘lanadi.

“It kabi bo‘ldim darig‘a, devoniy dergohida,

Ammo bu xorlikda ham sharaf bordir, sahida.”

Bu misrada “it” obrazi kamsitilmayapti, aksincha, sadoqat timsoli sifatida yuksaltirilmoqda. Bu esa Navoiyning mahoratining badiiy poetik yondashuvida namoyon bo‘ladi.

7. Sigir — hayvonining obrazi doston matnida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘p uchramasa-da, hosildorlik, baraka va sadoqat timsoli sifatida ishlatilgan holatlari mavjud. Asosiy semantik yuklama — ona mehribonligi va tabiat in‘omining mo‘l-ko‘lligi bilan bog‘liq.

“Sigirning shirday ko‘ngil to‘la mehr,
Har lazzatli so‘zda bor sabr-u saboh.”

Bu yerda sigir sutining shirinligi — ko‘ngildagi mehr bilan qiyoslanmoqda. Shuningdek, u onalik, oziqlantiruvchi kuch timsoli sifatida keltiriladi.

8. Eshak — obrazining ishlatilishi ba‘zan mehnatsevarlik va bardoshlilik, ba‘zan esa nodonlik va past martaba bilan bog‘lanadi. Mumtoz adabiyotda u ikki tomonlama baholanuvchi zoonimlardan biridir.

“Eshak mingan savdogar, bilimdan yiroq,
O‘zini shoh sanar, ammo bo‘sh toroq.”

Bu misolda eshak obrazidan kinoya, tanqid maqsadida foydalanilgan. Shu bilan birga, mehnatkash, jimjimador hayotdan yiroq insonlarni ham timsollashda bu hayvon ishtirok etadi.

9. Echki — ko‘pincha jasurlik, injiqlik, shijoat timsoli sifatida ishlatiladi. Ko‘proq xalq og‘zaki ijodida aktiv bo‘lgan bu hayvon doston matnida ham o‘ziga xos semantik yuklama bilan ishlatilgan.

“Echkidek yurakli, shoxi bilan urar,
Ammo tanida quvvat emas, jigar zar.”

Bu yerda echkning jasorati kinoyaviy tarzda — shijoat bor-u kuch yo‘q degan mazmunda keltirilmoqda.

10. Qo‘y – sharq adabiyotida ko‘pincha noziklik, g‘amxo‘rlik, mehr-muhabbat timsoli sifatida tasvirlanadi. Ayniqsa, bu hayvonning sut emizuvchi sifatida ko‘rsatilishi, uning ona mehrining qudratini va sadoqatini ifodalashda ishlatiladi. Alisher Navoiyning dostonida qo‘y obrazidan asosan g‘amxo‘rlik, onalik va mehribonlik fazilatlarini taratishda foydalanadi.

“Qo‘ydek muloyimlik, tug‘masin bu yerda,
Har qalay barchasi o‘z go‘shasida.”

Bu misolda qoy obrazi ona mehrini, sadoqatni aks ettirgan holda, o‘sha davr adabiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

11. Ayiq — Ayik sharq adabiyotida kuch va yovvoyi xulqni ifodalashda ishlatiladi. Bu hayvon kuchli va shafqatsiz obraz sifatida ko‘rsatiladi.

"Ayiq kabi tovlanib, keldi o‘z g‘azabida,
Dushmanlarni yirtib, halok etar jabhada."

12. Maymun — Maymun kinosi va aqliy idrokni, ba‘zan esa qo‘pollik va axloqsizlikni tasvirlashda qo‘llaniladi.

"Maymun kabi aqlni bir joyga yo‘naltirgan,
Birovlarni aldab, jismonan taftish qilgan."

13. Mushuk esa ko'pincha noziklik, sadoqat, sirli kuchlar va qat'iyatlikni ifodalovchi timsol sifatida kiritiladi. Adabiyotda mushuk tasviri ko'pincha mukammallik, sirli fazilatlar va qat'iyatlikni anglatadi.

"Mushuk kabi engashib, sirni sezar,
Sabrlikda nihoyat g'alaba kutar."

Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonida ishlatilgan zoonimlar, xususan, sut emizuvchi hayvonlar nomlari orqali o'z davrining murakkab ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy holatini badiiy tasvirlashga erishadi. Ushbu zoonimlar shunchaki tasvir vositasi emas, balki ular orqali shoir o'z fikrlarini ramziy ifodalash, obrazlar orqali chuqur g'oyalarni yetkazish imkoniga ega bo'lgan. Masalan, bo'ri obrazining zo'ravonlik, zolimlik va shafqatsizlik bilan bog'lab tasvirlanishi meni chuqur o'ylantirdi. Bu timsol zamirida faqat hayvon emas, balki jamiyatdagi zolim kishilarning ruhi gavdalantirilgan. Shu orqali Navoiyning o'zining adolatparvarlik pozitsiyasini bildiradi. Tulki esa ayyorlik, yolg'on va hiyla ramzi sifatida ishlatilgan bo'lib, hozirgi davrda ham bunday tipajdagi odamlar jamiyatda uchraydi. Ularning ijtimoiy muhitdagi salbiy roli Navoiyning davrida ham muhim mavzu bo'lganini ko'ramiz. Yana bir jihati shundaki, fil, yovvoyi ot yoki bo'ri kabi hayvonlar orqali shoir kuch, qudrat, g'urur va ba'zan manmanlik timsollarini ifodalagan. Ayniqsa, fil obrazining ikki qirrali talqini — ya'ni ham qudratli, ham og'ir, ba'zan no'noq sifatida berilishi — meningcha, inson tabiatining murakkabligini aks ettiradi. Sigir, qo'y, echki kabi hayvonlar esa ko'proq sadoqat, oddiylik, halollik, mehr-oqibat timsolari sifatida tilga olinadi. Ular orqali muallif pok, mehnatkash xalq tabiatini ifodalaydi. Menimcha, Navoiyning sut emizuvchi hayvon nomlarini tanlashda har bir hayvonning xalq ongidagi arxetipik obrazlarini inobatga olgan. Ularning xatti-harakatlaridan ilhomlanib, ularga insoniy fazilatlar yuklagan. Bu esa biz, zamonaviy tadqiqotchilar uchun juda muhim tilshunoslik material bo'lib xizmat qiladi. Chunki zoonimlarning funksional-semantik tahlili orqali biz Navoiyning tilining, fikrlashining, hattoki dunyoqarashining chuqur qatlamlariga kirib boramiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Том. I-IV. -Тошкент: Фан, 1983-1985. Т.I. -1983. -782 б.
2. Алишер Навоий. Муҳокаматул-луғатайн. Ўн тўртинчи том. - Тошкент, 1967. -272 б.
3. Абдурахмонов Ғ., Рустамов А. Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. - Тошкент: Фан, 1984. -159 б.
4. Абдушукуров Б. XI-XIV аср туркий ёзма манбалар тилидаги зоонимлар: Филол. фан. ном. ... дисс. автореф. -Тошкент, 1999. -26 б.
5. Alisher Navoiyning. Saddi Iskandariy. Toshkent: Fan nashriyoti, 1985.

"TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR"

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

6. Omanova, M. (2024). Importance of voice in expressive reading. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 125-128.
7. Dilafruz, Kalandarova. "Issues of Uzbek Folklore and its Research in Germany." *Journal of Positive School Psychology* 6.9 (2022): 4395-4398.
8. Kadirova M.H. "The need for improving the methodology of teaching folklore in distance learning" Lecturer, Department of Uzbek language and literature of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Uzbekistan, <https://inlibrary.uz/index.php/crjps/article/view/17610>
9. O'RAZBAYEVA Mahbuba. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. "Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an'anasi" mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman material. 2024-yil 25-yanvar, 28-32-betlar. https://oriens.uz/media/conferencearticles/5_ORAZBAYEVA_Mahbuba_28-32.pdf.
10. Burkhanova, F. "The Wisdom In The Works Of Alisher Navoi." *Turkish Journal of Physiotherapy and Rehabilitation* 32.3: 32467-32472.
11. Atabayeva G.F. The sign content of "Ffu" novel // *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, USA. 2022. – P.139-142. (Impact Factor - 8.0).